

MANTAS RADŽVILAS

Vilniaus universitetas

POLITINĖS FILOSOFIJOS MODERNIZACIJA KAIP ŽINOJIMO SISTEMŲ KAITA: TEORINIO MODELIO IR GYVENAMOJO PASAULIO INVERSIJOS LOGIKA

Shifting Systems of Knowledge as a Process of Modernization
of the Political Philosophy: The Logic of Inversion
between the Theoretical Model and Lifeworld

SUMMARY

This paper is dedicated to the analysis of the influence of the process of modernization on the condition of contemporary political philosophy. It is an attempt to show that the relation between the empirical political reality and the theoretical model of the best possible political order is determined by historically shifting forms of discourse of the political philosophy. These forms of discourse are structured by the *systems of knowledge*, which can be described as sets of fundamental rules that regulate the formation of different types of statements that determine a particular form of discourse of the political philosophy.

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje analizuojama modernizacijos proceso įtaka šiuolaikinei politinės filosofijos būklei. Darbe bandoma parodyti, jog politinės tikrovės ir geriausios politinės tvarkos teorinio modelio ryšį nulemia istoriškai kintančios politinės filosofijos diskurso formos. Šias diskurso formas sąlygoja vadinamosios *žinojimo sistemos* – rinkiniai tam tikrų pamatinių taisyklių, reguliuojančių politinės filosofijos diskursą sudarančių teiginių konstravimo principus.

RAKTAŽODŽIAI: politinė filosofija, žinojimo sistema, diskursas, modernizacija, Michelis Foucault.

KEY WORDS: political Philosophy, system of knowledge, discourse, modernization, Michel Foucault.

4. „POSTMODERNIOJI“ POLITINĖ TEORIJA – POLITINĖ TVARKA KAIP NEREFERENTIŠKAS KALBINIS ŽAIDIMAS

Paliekant nuošalyje modernios ir postmodernios mąstymo formų tarpusavio santykio problemą, galima pasirinkti kelių autorių tekstus, kurių analizė padėtų atskleisti „postmoderniosios“ žinojimo sistemos bruožus ir jos santykį su „moderniaja“ politinės teorijos žinojimo sistema.

Vienas autorių, kurio darbus politikos tema galima vadinti „postmoderniais“, yra Michelis Foucault. Šis mąstytojas nesuformulavo nuoseklios politinės teorijos, tačiau jo darbuose, kuriuose analizuojami žinojimo ir galios santykiai bei tyrinėjami disciplinariniai visuomenės mechanizmai, esama teiginių, kurie laikytini tam tikromis politinės teorijos gairėmis. Vienas pamatinių M. Foucault teiginių, kuriuo jis grindžia savo požiūrį į visuomenės ir politikos prigimtį, yra teiginys, jog žmogus yra tam tikrų diskursų, apibrėžiančių konkretaus istorinio laikotarpio žmogaus sampratą įvairių žinojimo disciplinų kontekste, tarpusavio sąveikų rezultatas. M. Foucault žmogų laiko ne objektyviai egzistuojančia ir objektyviais bruožais pasižyminčia būtybe, o diskurso taisyklių suformuota koncepcija, kuri istoriškai kinta ir neturi jokio objektyviai nagrinėtino ontologinio statuso.⁹³ Būtent visuomenė ir joje slypintys galios santykiai formuoja tiek žmogaus prigimties koncepcijas, tiek ir pačią kiekvieno individo prigimtį. Šį procesą laiduoja vadinamieji disciplinariniai visuomenės mechanizmai, kai remiantis tam tikromis diskurso suformuluotomis „norma-

laus“ žmogaus funkcijomis ir pasitelkus subtilią prievartą suformuojamas „normalus“ konkrečiai visuomenei reikalingas individas. M. Foucault teigimu, XVII ir XVIII a. disciplinavimo mechanizmai apėmė vis daugiau visuomenės sektorių, todėl disciplinavimas, ilgas amžius buvęs bausmės sudedamąja dalimi, tapo priemone subtiliai formuoti individą nuo pat jo vaikystės. Disciplinarinis mechanizmas buvo įtvirtintas mokyklose, ligoninėse, pamišėlių namuose ir kitose iš pažiūros nepolitinėse institucijose. Kalėjimas tapo tik galutine ir radikaliausia disciplinarinio mechanizmo forma, skirta tiems individams, kurių nepavyko reikiamu būdu suformuoti institucijoms, dangstančioms savo represyvų politinių pobūdį kitomis visuomenei naudingomis funkcijomis.⁹⁴

Remdamasis šia reliatyvistine antropologine koncepcija, M. Foucault daro išvadą, jog šiuolaikinės disciplinarinės visuomenės sąlygomis formuluoti naują politinės tvarkos koncepciją neįmanoma, kadangi visos „geresnės“ politinės tvarkos koncepcijai apibrėžti vartojamos sąvokos bei pats mąstymo procesas yra suformuotas esamos disciplinarinės visuomenės struktūros, todėl įsivaizduoti naują sistemą reikėtų toliau dalyvauti jau esamoje sistemoje. Dėl to šis mąstytojas siūlo anarchistinį projektą, kurio esmė – visiškai panaikinti esamą socialinę struktūrą sugriaunant disciplinarinius visuomenės mechanizmus ir per juos besireiškančius anoniminius galios santykius. Kitaip tariant, M. Foucault teigia, jog tik

esamos socialinės struktūros išardymas gali sukurti sąlygas laisvam mąstymui, kuris galėtų tapti naujo tipo visuomenės pagrindu. Vis dėlto šis savo esme anarchistinis M. Foucault projektas kartu yra utopinis ir nihilistinis. Pirmiausia visų socialinių struktūrų sunaikinimas ir diskurso išlaisvinimas yra praktiškai neįgyvendinamas uždavinys – tam reikėtų atsisakyti visų įprastinių gyvenimo formų.⁹⁵ Kita problema yra pati antropologinė koncepcija. Kaip pažymi M. Foucault mąstymo logiką analizavęs Michaelas Walzeris, sugriovus esamą socialinę struktūrą, būtų visiškai sunaikintas pats žmogus ir šitaip patvirtintas nihilistinis šios logikos pobūdis.⁹⁶ Šis nihilizmas kyla iš pačios „postmodernios“ žinojimo sistemos logikos. M. Foucault teorijoje antropologinė koncepcija ir teorinis politinės tvarkos modelis nebėra savarakiškos mąstymo kategorijos, kurių ryšį apibrėžia tam tikras „objektyvus“ *skirtį implikuojantis* loginis santykis. Politinė tvarka šioje teorijoje tampa pačio žmogaus genezės erdve, todėl jokia distinkcija tarp šių dviejų diskurso elementų pasidaro negalima. Kitaip tariant, tokio tipo teorijoje atsisakoma požiūrio, jog egzistuoja tam tikra objektyviai pagrindžiama geriausia politinė tvarka, kadangi pati politinė tvarka formuoja sąvokos „žmogus“ turinį. Tikėjamą objektyviais žmogaus santykio su politine tikrove matais pakeičia įsitikinimas, jog žmogus ir politinė tvarka yra neatskiriamai susiję, todėl niekaip neįmanoma objektyviai pagrįsti žmogaus prigimties koncepcijos. Vietoj to mėginama parodyti, kad esamoje visuomenėje žmogus yra suformuotas represyviu ir ydingu būdu bei

raginama sunaikinti disciplinarinius mechanizmus bei per jį veikiančius represyvius diskursus. Kartu nemėginama pasiūlyti jokios konstruktyvios politinio veikimo programos, kuri galėtų radikaliai pagerinti esamą santvarką.

Panaši mąstymo logika būdinga ir politikos teoretikui Johnui Rawlsui. Jis, kitaip nei M. Foucault, pateikia teoriją, kuri turi išspręsti politinės tvarkos teisingumo problemą. Remdamasis racionalaus teisingumo teorijos prielaidomis, jis konstruoja mintinį eksperimentą, turintį atskleisti universalaus politinės tvarkos teisingumo kriterijus. Anot J. Rawlso, teisingumas yra pamatinė socialinių institucijų vertybė, todėl visas neteisingumu grindžiamas institucijas, net ir efektyvias, būtina panaikinti arba reformuoti. Kartu pripažįstama, jog apibrėžti teisingumą daugumai visuomenių yra sunki problema, kadangi žmonės turi skirtingas teisingumo sampratas. Siekdamas atsakyti į klausimą, kokia turėtų būti tobulai teisinga politinė santvarka, J. Rawlsas konstruoja savąją idealią teisingumo teoriją, kuri teisingumo sampratą pakeltų į kokybiškai naują abstraktumo lygmenį. Šio autoriaus teigimu, skirtingos individų socialinės pozicijos riboja jų gyvenimiškus pasirinkimus, todėl kai kurie individai turi geresnes sąlygas nei kiti. J. Rawlsas siūlo mintinį eksperimentą, kuriuo modeliuojama socialinė sutartis, tobulai atitinkanti formalus procedūrinio teisingumo reikalavimus. Modeliuodamas socialinę sutartį, turinčią apibrėžti pamatinių socialinių teisių ir prievolių bei socialinių gėrybių paskirstymo principus, J. Rawlsas pasiūlo hipotetinę situaciją, kurioje *vieno-*

dai racionalūs ir laisvi individai, nežinodami savo būsimosios vietos visuomenėje, klasinės padėties, socialinio statuso, įgimtų gebėjimų bei savybių, siekia susitarti dėl pamatinių būsimosios socialinės struktūros principų. Šią hipotetinę nežinios situaciją J. Rawlsas pavadina „nežinojimo uždanga“ (*veil of ignorance*). Siekdamas sukurti tobulo pirminės lygybės situaciją, J. Rawlsas siūlo remtis papildoma prielaida, jog „nežinojimo uždangos“ sąlygomis individai taip pat neturi jokios gėrio koncepcijos ir net nesuvokia savo psichologinių polinkių. Individas modeliuojamas kaip vertybių ir psichologinės refleksijos neturinti būtybė, galinti vien priimti tam tikro lygio racionalius sprendimus. Filosofo teigimu, tokiomis sąlygomis nė vienas individas, priimdamas sprendimus, neturi jokio strateginio pranašumo, o individų pasirinkimai iš esmės nėra susiję su jokiais vertybėmis ar psichologiniais impulsais.⁹⁷ Kitaip tariant, J. Rawlsas iš antropologinės koncepcijos pašalina tiek istorijos, tiek ir atsitiktinių aplinkybių nulemtus veiksmus, kurie ir formuoja konkretaus individo politinį sprendimą.⁹⁸ Be šio abstraktaus individo konstravimo veiksmo, J. Rawlsas taip pat apibrėžia savo teorijos galiojimo sąlygas. Jo siūlomas teisingumo modelis galiojotų tik tuo atveju, jei individai žinotų, kad visi kiti pirminio susitarimo dalyviai žino pirminio susitarimo sąlygas ir joms pritarė, taip pat kad jie geranoriškai sutiks laikytis pirminio susitarimo taisyklių, šitaip palaikydami pirminius socialinio teisingumo principus. Tokiu būdu J. Rawlsas teisingumą sutapatina su sąžiningumu ir siūlo modelį, apibrėžiantį

idealią tikrovę, kurioje laisvi individai gebėtų susitarti dėl pamatinių visuomenės principų, ir būtų išspręstas ginčas dėl teisingumo koncepcijos.⁹⁹

Jo teisingumo teorija, nepaisant tikslų ir metodologijos skirtumų, savo pamatiniais principais yra labai artima M. Foucault politinės tvarkos koncepcijai. Juk J. Rawlsas irgi faktiškai pripažįsta, jog politinės tvarkos teorija yra neatskiriama susijusi su tam tikra antropologine koncepcija, nes jo teorijos laukas apėmia tiek individo, tiek ir politinės tvarkos koncepcijas. Ši teorija modeliuoja tiek individo sampratą, tiek ir tą politinę tvarką, kuri kyla iš šio abstraktaus *teorinio individo apibrėžimo*. Šitaip panaikinama loginė skirtis tarp politinės teorijos ir antropologinės koncepcijos, nes abu šie diskurso elementai tampa arbitrariu teorinio samprotavimo vediniu. Jų tarpusavio santykis nėra pagrindžiamas jokia „objektyvia“ šių diskurso elementų tarpusavio ryšio koncepcija. Tad „postmoderni“ politinės teorijos žinojimo sistema galutinai nutraukia teorijos ryšius su empirine tikrove, kadangi nebesiremia prielaida, jog individas yra duotybė, turinti „objektyviai“ mąstomą kilmės šaltinį. Priešingai nei „modernaus“ ir „pereinamojo“ laikotarpio autoriai, tikėję, jog tam tikra politinė teorija laiduoja „objektyviai“ geriausią politinės tvarkos formą, „postmodernios“ politinės teorijos autoriai suvokia, jog teorija yra autonomiška, nuo tikrovės atsaistyta kalbėjimo apie politiką sritis. Ji esanti savotiškas intelektualinis žaidimas, kadangi antropologinė koncepcija yra tapusi pačios politinės tvarkos teorijos dėmeniu, o ne tam tikru objektyviai ana-

lizuojamu ir todėl objektyviai apibrėžiamu diskurso elementu. J. Rawlso teorija iš esmės taip pat yra ir utopinė, nes tai ideali teorija, galinti veikti tik idealioje tikrovėje. Pvz., J. Rawlso teorija pašalina fundamentalią praktinę problemą, jog individai, išsivadavę iš „nežinojimo uždangos“ ir suvokę savo gabumus bei socialinį statusą, gali siekti pakeisti pirminio susitarimo taisyklės bei siūlyti kitokias teisingumo koncepcijas. Be to, J. Rawlso teorijoje dingsta fundamentalus vertybių konflikto aspektas, būdingas bet kuriai dabar esančiai visuomenei. Filosofas, apibrėždamas savo teorijos galiojimo prielaidas, faktiškai konstruoja dirbtinį teorijos galiojimo kontekstą, iš kurio pašalinta praktinio politinio veiksmo empiriniame pasaulyje

problema. J. Rawlsas pripažįsta šią savo teorijos savybę, kadangi pats teigia konstruojantis idealią tikrovę.¹⁰⁰ Tai leidžia teigti, jog „postmodernizmas“ iš esmės yra reflektyvus, kadangi šios srovės autorių darbuose vadovaujamasi teorijos kaip intelektualinio žaidimo samprata. Matyt, ši aplinkybė ir bus įkvėpusi kiek ironišką Franklino Rudolfo Ankersmito išsakytą pastabą, jog J. Rawlso politinė teorija galėtų turėti įtakos praktinei politikai tik tuo atveju, jei būtų sukurta politinė bažnyčia, kurios nuoširdžiais sekėjais taptų visi visuomenės nariai¹⁰¹. „Postmoderni“ politinė teorija yra kalbinis konstruktas, kurio vidinę logiką apibrėžia tik kalbos, kuria imituojamos ankstesnio teorinio kalbėjimo formos, taisyklės ir ribos.

IŠVADOS

Straipsnyje atlikta politinės teorijos formų kaitos analizė leidžia teigti, jog M. Foucault žinojimo archeologijos metodas, papildytas J. Derrida transcendent(al)inio *signifikato signifikanto* (teksto ontologinio referento fonografinio ženklo) koncepcija, gali būti taikomas analizuojant politinės teorijos formas, lemiančias žinojimo sistemas ir jų kaitą.

Politinės filosofijos raidą galima suskirstyti į „klasikinės“, „modernios“ ir „postmodernios“ politinės teorijos formos tarpsnius. Vis dėlto aiškiai išvelgiamas tik žinojimo sistemų lūžis, skiriantis „klasikinę“ ir „modernią“ politinės teorijos formas. Ribos tarp „modernios“ ir „postmodernios“ žinojimo sistemų yra neaiškios, nes šios dvi politinės teorijos diskurso formos yra labai susijusios. Be to, tarp šių dviejų žinojimo sistemų įsi-

terpia „pereinamasis“ laikotarpis, turintis abiejų žinojimo sistemų bruožų. Tai neleidžia iki galo išsklaidyti kai kurių tyrinėtojų abejonių, ar postmoderni mąstymo forma yra iš tiesų savarankiška, o modernybės ir postmoderno takoskyra – ne pramanyta ir dirbtinė.

Atlikta archeologinė analizė atskleidė, jog transcendentalinė filosofija galutinai sumenkino empirinės patirties reikšmę apibrėžiant žmogaus prigimtį ir šitaip atvėrė kelią formalioms *racionalistinėms*, o vėliau ir *socioistorinėms*, šios prigimties koncepcijoms. Vis dėlto, nors ir būdamos radikalai „išdaiktintos“, šios koncepcijos dar išsaugojo „objektyvistinių“ pobūdį, kadangi buvo racionaliai įrodinėjama, jog tam tikra politinė tvarka „objektyviau“ atitinka transcendentalinę ar socioekonominę

žmogaus prigimtį. Tikėjimas antropologinės koncepcijos „objektyvybe“ ir poreikiu „papildyti“ žmogaus prigimtį leidžiančia ją maksimaliai realizuoti „optimalia“ socialine ir politine santvarka būdingas visiems „modernios“ politinio žinojimo sistemos tekstams. Be to, „modernioji“ politinė teorija išlaikė tam tikrą ryšį su praktine politika, kadangi siūlė konstruktyvias politinio veikimo programas, siekiant įtvirtinti „objektyviai“ geriausią politinę tvarką empiriniame pasaulyje.

„Postmodernios“ politinės teorijos tekstuose skirtis tarp antropologinės koncepcijos ir politinę tvarką apibrėžiančios teiginių sistemos išnyksta. Antropologinė koncepcija visiškai praranda objektyvumą ir tampa tik teorinio diskurso neautonomišku elementu. Kartu „objektyvios“ referencijos pašalinimas iš politinės teorijos teiginių sistemos galutinai pavertė teoriją abstrakčiu kalbiniu žaidimu, nebegalinčiu siūlyti veikimo programos, tinkančios praktinėms politikos problemoms spręsti.

Literatūra ir nuorodos

⁹³ Michel Foucault, *The Order of Things*. London and New York: Routledge Classics, 2006, 375–422.

⁹⁴ Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, 165–366.

⁹⁵ Michael Walzer, *Kritikų draugija*. Vilnius: Pradai, 1992, 210–230.

⁹⁶ Ten pat, 222.

⁹⁷ John Rawls, *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971, 3–22.

⁹⁸ F. R. Ankersmit, *Aesthetic Politics. Political Philosophy Beyond Fact and Value*. Stanford: Stanford University Press, 1996, 1–5.

⁹⁹ John Rawls, *A Theory of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971, 3–22.

¹⁰⁰ Ten pat, 7–11 ir 118–122.

¹⁰¹ F. R. Ankersmit, *Aesthetic Politics. Political Philosophy Beyond Fact and Value*. Stanford: Stanford University Press, 1996, 6.